

”Pappas egen Ernst”

Att fostras till man och adelsman i Finland kring sekel-
skiftet 1900

Henrika Tandefelt

I det tidiga 1950-talets Finland satt en medelålders man, en jurist, och skrev till sin morbror, en 19 år äldre tidigare minister och godsägare. Den barnlösa morbrodern hade nyligen tillsammans med sin fru beslutat att släktgodset efter deras död skulle gå till en stiftelse som skulle förvalta godset med dess byggnader, arkiv och inventarier. Beslutet gjorde systersonen upprörd eftersom godset hade varit en central plats för honom och många andra i släkten och han menade att gården, ett gammalt säteri, hade varit ”en härd för skapande kraft och framåtskridande” för familjen och släkten.¹ I sitt brev lyfte han bland annat fram de goda värden som han ansåg hade förvaltats på gamla släktgods, och i synnerhet på detta, Stor-Sarvlaks gård i östra Nyland i södra Finland.

Systersonen, som hette Henrik W. Ramsay, konstaterade att de gamla och anrika godsena och gårdarna i generationer hade fostrat ledarförmågor och samhällets stöttelelare, sådana som hans morbror ministern, friherre Ernst von Born. I den moderna republik som hade vuxit fram under de gångna årtiondena fanns ändå inte en förståelse för värdet i detta, menade Ramsay. Samhället hade förändrats och staten delade ut stipendier och understöd åt ”intelligenta och framåtsträvande personer”, men däremot

försummas helt från statens sida uppfostran av ledarförmågor och personer, som genom sin personliga uppfostran med medärvda moraliska begrepp äro ägnade att utgöra samhällets stöttelelare, och vilka hava en sådan ekonomisk bakgrund att de kunna ägna sig åt allmänna värv utan att bliva statens tjänare (löntagare) och beroende därav. Det är sådana personer, som uppfostras bl.a. på de s.k. släktgårdarna, vilka dock tyvärr alltmer försvinna.²

Trots Henrik Ramsays vältaliga försök att ändra Ernst von Borns beslut kom Stor-Sarvlaks att testamenteras till Svenska litteratursällskapet i Finland som i dag äger och förvaltar godset.³ Liksom många andra herrgårdar och gods i Finland, och Europa, påverkades också detta av 1900-talets ekonomiska, sociala och politiska förändringar på sätt som ledde till att det inte förblev

Ernst von Born var sjätte barnet av nio syskon. Här sitter syskonen efter modern Huldäs död 1891 samlade i biblioteket på Sarvlaks tillsammans med farmodern Fanny von Born. Stående är Elsa, Greta och Ernst. Foto: Daniel Nyblin 1889, Svenska litteratursällskapet i Finland.

i privata händer.⁴ De många öden som europeiska gods och herrgårdar har gått till mötes under 1900-talet är i sig en intressant historia, men här tänker jag ta fasta på något annat, nämligen Henrik W. Ramsays något nostalgiska kommentar om ”de s.k. släktgårdarna” som en plats där ledarförmågor och samhällets stöttepelare fostras. Jag kommer att göra det genom en studie av Ernst von Borns brevväxling med sin far, friherre Viktor Magnus von Born.

I den här artikeln tar jag tag i frågan vilken roll utbildning, fostran och handledning i hemmet fortfarande kunde ha i en elitfamilj vid den tid då skolorna och den offentliga högre utbildningen höll på att ta över. Undersökningen är uppbyggd som en fallstudie och handlar om den unge Ernst von Borns fostran och utbildning till fullvuxen man och adelsman i storfurstendömet Finland, i det finländska ständssamhällets slutskede omkring sekelskiftet 1900. Syftet är att lyfta fram, beskriva och diskutera de kompetenser som förmedlades inom familjen samt de sätt som användes för att förmedla kunskap, handlingssätt och värderingar till följande generation. I centrum för studien står godsägaren, friherre Viktor Magnus von Born (1851–1917) och hans äldste son, friherre Ernst von Born (1885–1956)

som sedermera kom att i testamente donera sitt gods till Svenska litteratursällskapet i Finland som också äger godsets arkiv.

Artikeln svarar på frågan vad det var för egenskaper, förmågor och värderingar som förmedlades till den unge mannen, men också i hög grad hur detta skedde. Mitt intresse ligger i hög grad i att studera hur adelsmannen lärdes upp och fostrades genom vardagens praktiker. Fokus ligger därför på en familjekontext som här studeras genom korrespondens mellan Ernst von Born och hans far som sträcker sig över 25 år från 1890 till 1917. Genom dessa brev undersöks förväntningar och ideal som de formulerades och testades i det privata och i det levda livets vardag och förändringar. Fadern och sonen argumenterade inte med ord som manlighet eller adelskap. De tog dessa som givna positioner och identiteter, men i deras brevväxling kan man studera vilka betydelse de lade i begreppen och hur sonen övade upp sig i konsten att vara man och adelsman.

Adlig fostran och utbildning i en tid av förändring

Karakteristiskt för ståndssamhället var att utbildningen var socialt skiktad och åtskild. Etnologen Anna-Maria Åström har i sin avhandling om herrgårdskulturen i landskapet Savolax i Finland 1790–1850 beskrivit herrgårdssamfundet som ett samfund "där herrskapsståndets dominans över folket låg i dess administrativa – och representativa – kompetens". För att följande generation skulle kunna ta över positionen måste barnen, med Åströms ord, "slussas in i" den rätta utbildningsgången, och därmed ges rätt kunskap samt rätta examina och nätverk.⁵

För 1700- och 1800-talens svenska och finska adel var barnens utbildning en central investering, men den byggde bara delvis på formella skolor. Uppfostran och utbildning som skedde i det privata, och som byggde på familjernas, släkternas och nätverkens interna kunskap och traditioner, var länge den väg genom vilken elitfamiljer inom olika branscher fostrade sina barn till inflytelserika positioner i samhället, inte bara i Finland och Sverige, utan i hela Europa. För att uppnå de kompetenser som behövdes måste barnen – och särskilt sönerna – tillgodogöra sig både formella kunskaper som språk, retorik, matematik, historia, men de måste också lära sig att föra och bete sig, umgås, agera, tänka och vara på ett ståndsmässigt vis. Karaktärsdaning och umgängesvett var centrala målsättningar för utbildningen.⁶

Inom adliga familjer i Sverige och Finland fanns inte någon gammal, rotad tradition av att sända söner eller döttrar till särskilda formella läroinrättningar för eliten, som till exempel i Storbritannien, Ryssland eller Nederländerna,⁷ utan man förlitade sig långt in på 1800-talet i många hem i hög grad på att föräldrar, informatorer och andra hemlärare skulle ge den grundläggande

utbildning som behövdes innan sönerna gick vidare mot karriärer inom civilförvaltning eller det militära och döttrarna giftes bort och skulle leda egna hushåll. Hemutbildningen kompletterades med längre eller kortare vistelser vid läroinrättningar och universitet, men familjerna överlät inte det pedagogiska ansvaret på professionella fostrare på ett sätt som är typiskt för det moderna utbildningsväsendet. Anna-Maria Åströms undersökning visar att det typiska för de adliga barnens, och särskilt sönernas, utbildning och fostran i herrgårdssamfundet i Savolax var att deras studier och vistelser utanför hemmet konsekvent skedde under beskydd av informatorer och andra inom släkt nätverket som styrde och övervakade barnens fostran då de inte var under familjens direkta uppsikt.⁸

Då det under 1800-talets lopp så småningom skapades alltmer specialiserade skolor och utbildningar, räknades dessa inom adeln ofta som ett eventuellt komplement till den privata sfärens utbildning och fostran som följde ett traditionellt mönster.⁹ Först under århundradets andra hälft började den formella utbildningen, som syftade till examen och gav kunskap och förmåga inom något särskilt fack, att växa i betydelse för adelsmännens karriärer. Differentieringen i samhället ökade behovet av specialiserad utbildning, samtidigt som den växande gruppen ofrälse ståndspersoner och borgerskap, som sökte och fick allt större inflytande i samhället, i brist på förnäm börd måste bygga sitt anseende på andra meriter, till exempel utbildning.¹⁰ Också inom icke-adliga elitskikt – till exempel inom affärseliten – betonades dock länge den stora betydelsen av kunskap och praktisk erfarenhet som erhöles till exempel genom praktik utlandet och hemma.¹¹ Nätverk och privat förmedling av värderingar och kunskap var viktigare än examen.

Både Ernst von Born (1885–1956) och Henrik Ramsay (1904–1977) hade vuxit upp i en tid då det erbjöds flera olika institutionaliserade utbildningsvägar för unga ambitiösa män, och också kvinnor, och de hade bågge två avlagt examen vid universitetet i Helsingfors. De var båda jurister till utbildningen. Ändå var fostran och utbildning i hemmet inte någonting främmande för dem, för även om formell utbildning och examen vid läroverk och universitet under deras livstid hade blivit något man förutsatte av män inom samhällets övre skikt så utplånades inte betydelsen av utbildning i hemmet.¹² Tradition och förnyelse förekom också i detta avseende parallellt vilket innebar att nya utbildningsvägar, och alla möjligheter de innebar för män och kvinnor, existerade och präglade samhället samtidigt som det traditionella ståndssamhällets praktiker fortfarande var i funktion inom vissa skikt.

Ernst von Born inledde sin skolgång i hemmet på Sarvlaks tillsammans med sina systrar och en manlig kusin. De undervisades av fröknarna Hagert och Segercrantz samt en manlig magister. På godset fanns en folkskola för godsfolkets barn och i den närmaste staden Lovisa fanns en skola för stadens

barn, men herrskapsbarnen i Pernå undervisades inte där. Undervisningen på Sarvlaks följde ett klart schema som lärarna gjorde upp med fadern V.M. von Born. Ernst började sin skolgång som sexåring med läsning och skrivning, räkning, religion, handarbete, teckning och kalligrafi. När han lämnade hemundervisningen nio år senare hade han fått undervisning i svenska, finska, franska och latin, matematik, geografi, naturlära och historia samt religion, handarbete och teckning.¹³

Som 15-åring kom Ernst von Born till den statliga normalskolan Svenska Normallyceum i Helsingfors. Det var en pojk- och latinskola som grundades 1864 som den första normalskolan i Finland. Under 1800-talets sista decennier hade flera läroverk öppnats i Finland för både pojkar och flickor, och för svensk- och finskspråkig befolkning. Antalet läroverkselever mer än trefaldigades från 1880 till 1917 då antalet var cirka 26 000.¹⁴ När Ernst von Born skrevs in i Svenska Normallyceum fanns det vid sidan av de två statliga svenska läroverken i Helsingfors – Svenska Normallyceum och Reallyceum i Helsingfors – också flera svenskspråkiga privata läroverk, bland annat Nya svenska läroverket som hade grundats 1882, Helsingfors läroverk för gossar och flickor (Brobergsska samskolan) som var den första samskolan i Finland och hade öppnats 1883 och Nya svenska samskolan eller Lönnbecksska skolan som grundats 1888. Andelen söner till ståndspersoner hade sjunkit i Svenska Normallyceum i takt med att antalet privata läroverk hade ökat, men då Vilhelm Teodor Rosenqvist tillträdde som rektor år 1900 började Normallyceet växa på nytt. Rosenqvist var en principfast motståndare till den ryska politiken på ett sätt som måste ha tilltalat V.M. von Born då denne var en aktiv förespråkare av storfurstendömet Finlands rätt att upprätthålla sin autonoma lagstiftning och ställning inom det ryska riket. År 1900 var denna politiska konflikt i ett akut skede.¹⁵

På vilket sätt adeln i Sverige anpassade sig till och utnyttjade det utbud av högre utbildning som tillkom under 1800-talet har studerats av bland andra Göran Norrby i *Adel i förvandling. Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle* (2005) och Esbjörn Larsson, *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning. Kungl. Krigsakademien mellan åren 1792 och 1866* (2005). Hur den traditionella hemundervisningen och en fostrande familjekultur och tradition utbildade och styrde barn och ungdomar till olika placeringar i samhället i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet har inte studerats i lika omfattande studier. Detsamma gäller Finland. Vanligare inom forskningen har varit att studera familjebrevväxling, fostran och utbildning av barn i äldre tider, före 1800-talets mitt.¹⁶ De brittiska historikerna Henry French och Mark Rothery analyserar dock i sin bok *Man's Estate. Landed Gentry Masculinities 1660–1900* (2012) ett omfattande brevmaterial som går

fram till 1800-talets slut och de kan ur detta material visa hur elitfamiljerna i det privata kontinuerligt övervakade och styrde sönernas utbildning och fostran, och hur manlighet och en underförstådd norm för den brittiska lantadeln (*gentry*) konstruerades genom denna privata korrespondens. Den franske historikern Éric Mension-Rigau har i boken *L'enfance au château. L'éducation familiale des élites françaises au vingtième siècle* (1990) och på basen av ett stort intervjumaterial, insamlat under 1980-talet, diskuterat aristokratisk fostran och utbildning i Frankrike under 1900-talets första hälft. I bägge studierna framgår att utbildning och fostran i hemmet var en starkt levande tradition och praktik.

Adelskap och manlighet

Adelskap och manlighet var två centrala aspekter som formade Ernst von Borns liv. Jag utgår i den här artikeln från att både adelskap och manlighet var socialt och kulturellt konstruerade roller och positioner i samhället som individen lärde sig att bemästra och identifiera sig med genom övning och i konkreta situationer. Ernst von Born föddes till man och adelsman på ett av Finlands större gods 1885. Han föddes till en befallande och styrande roll och position i samhället, på godset och i det privata. Att hans kön och ståndstillhörighet pekade på en sådan position betydde ändå inte att han självklart och av naturen skulle veta hur man gjorde. Adelsmannen, godsägaren och ättens huvudman övades redan som barn både explicit och implicit i sina roller.

Ernst von Born var under sin tid en viktig politisk gestalt i Finland. Han var politiskt aktiv redan under studietiden, vilken inföll under den tid som i finländsk historieskrivning har gått under benämningen förrysknings-tiden. Ernst von Born ställde sig som sin far mot all rysk inblandning i finsk lagstiftning och arbetade mot all förryskning av Finland. I det självständiga Finland var han riksdagsman 1919–1954, ordförande för Svenska folkpartiet i Finland 1934–1945 och 1955, inrikesminister 1931–1932 och 1939–1941, justitieminister 1944 och tillförordnad statsminister under en kort tid 1944. Hans statsministerperiod sammanföll med det vapenstillestånd som slöts med Sovjetunionen och som avslutade det så kallade fortsättningskriget.¹⁷ Han hade vuxit upp som äldsta sonen i sin familj. När Ernst föddes 1885 som det sjätte barnet stod glädjen högt i tak. Nu fanns en arvinge som kunde ärva godset och föra namnet vidare. Det var den underförstådda uppgiften som pålades sonen som fick namnet Ernst Lorentz Viktor von Born. Namnet Viktor var efter fadern som i sin tur hette så efter en farbror. Han gavs namnen Ernst och Lorentz efter godset Sarvlaks stora och prominenta 1600-talsägare – ståthållaren Ernst Creutz, amiralen och riksrådet Lorentz

Creutz d.ä. och presidenten i bergskollegium och landshövdingen Lorentz Creutz d.y. – som familjen von Born på Sarvlaks härstammade från.¹⁸

Godset Sarvlaks gav familjen von Born en släktkontinuitet från svenska tidens stormannasläkter som var viktig för dem,¹⁹ men Ernst von Born fortsatte också en yngre linje av höga ämbetsmän och senatorer i storfurstendömet Finland. Hans farfarsfar Samuel Fredrik von Born hade efter att ha tjänat som officer i den svenska armén under kriget 1808–1809 återvänt till Finland, och 1811 gift sig med Catharina Elisabeth von Morian som senare ärvde säteriet Sarvlaks. S.F. von Born blev ämbetsman i storfurstendömet, inledningsvis landshövding i Uleåborg.²⁰ Efter 1809 omformades och återskapades den politiska eliten i Finland. Adeln kom att dominera såsom tidigare, men nya adelssläkter och nyadlade familjer kunde ta plats i samhällets topp.²¹ Mansrollen i den krets av ämbetsmannafamiljer och herrgårdsägare som familjen von Born ingick i var i hög grad knuten till rollen som ämbetsman och till plikten och rätten att tjäna fäderneslandet, storfurstendömet Finland.

Det var i hög grad ämbetet som gav position och tyngd i samhället, men förmågan att leda och styra utövades också på lantdagen inom ridderskapet och adeln, på godset som godsherre över torpare, landbönder och andra underordnade samt i familjen och hushållet där särskilt den gifte mannen skulle vara överhuvud och en trygg ledar- och fadersgestalt. Ernst von Borns far Viktor Magnus von Born hade karriärmässigt avvikit från familjetraditionen även om han också hade förberetts för en ämbetsmannakarriär i faderns och farfaderns fotspår. Godset och godsdriften blev i stället för ämbetet hans centrala plattform och inkomstkälla. Som ägare till ett historiskt gods, och som patron över ett godssamhälle med cirka 780 invånare, kunde V.M. von Born tala och agera med den myndighet som släkttradition och stor jordegendom gav. Han var själv övertygad om betydelsen av en stark godsägarklass som tack vare sina inkomster från jorden opartiskt kunde arbeta för det allmänna, en åsikt som gick igen hos dottersonen Henrik Ramsay som citerades ovan.²²

Detta är det släktsammanhang i vilket Ernst Viktor Lorentz von Born föddes 1885. På samma sätt som sonens namn uttryckte förväntningar, skapade hans släktbakgrund och släktgodset en hel rad förmodanden om och krav på hur hans liv skulle gestalta sig. V.M. von Born engagerade sig i alla sina barns fostran och utbildning. Han hörde sig för om skrivningar och examina, gratulerade och visade sitt stöd också för döttrarna.²³ Det var ändå bara sonen Ernst som gav sig in i politiken och som gick i förfädernas, senatorernas fotspår, och det var bara han och hans bror Karl von Born (1889–1945) som kom att överta regelrätta gods då godset Sarvlaks 1914 delades i Stor-Sarvlaks och Norr-Sarflax. Till de sju döttrarna från V.M.

von Borns första äktenskap hade sju villatomter spjälkats ut där de senare lät bygga sommarvillor.²⁴ De kulturella och samhällliga strukturerna innebar givna självklarheter som ingen i denna familj ifrågasatte. Därför betonades inte frågan om sonens kön i korrespondensen mellan V.M. von Born och Ernst von Born. Den grundförutsättningen för Ernsts framtid var så självklar att man inte behövde påtala att det hade varit annorlunda om Ernst hade varit en av systrarna.

I sin självbiografi från 1954 beskriver den då åldrande finlandssvenske politikern sin bana och väg som ganska given: ”På hösten 1904 skrev jag in mig vid universitetet och började, som det helt naturligt föll sig, studera juridik.”²⁵ Hans biograf Göran Stjernschantz citerar orden och konstaterar: ”Enklare kan man inte motivera valet av levnadsbana. Det var så mycket i Ernsts liv som syntes förutbestämt, så många beslut som var självklara.”²⁶

I det följande ska jag, med vägledning av samtalen mellan far och son i korrespondensform, studera hur Ernst von Born orienterades och orienterade sig på tre områden: på godset och i relationen till godsets anställda, i politiken för att skapa en förmåga att tjäna det allmänna samt i familjen som den blivande huvudmannen för sin ätt. Det var tre arenor eller sammanhang där han förväntades agera och klara av att självständigt styra, leda och stödja, som man och som adelsman. Jag vill först helt kort säga något om brevmaterialet.

Brev som källmaterial

Brevskrivande var ofta av uppenbara skäl som intensivast då avsändare och mottagare befann sig på olika orter. Det här gäller också korrespondensen mellan far och son von Born. Det finns 104 bevarade brev och brevkort av friherre Viktor Magnus von Born till hans äldsta son Ernst.²⁷ Det första bevarade brevet är från hösten 1900 då sonen har lämnat Sarvlaks och skollundervisningen i hemmet för att slutföra sin utbildning i Helsingfors. Det är troligt att de brev V.M. von Born skrev före sonens skoltid i Helsingfors var riktade till alla hemmavarande barn. Dessa brev kom därigenom att sparas på olika håll och har därför inte bevarats i gårdens arkiv.²⁸ I brevväxlingen mellan V.M. von Born och sonen Ernst är sonens skoltid i Helsingfors 1900–1904, och ännu mera faderns landsförvisning och vistelse i Stockholm 1903–1905, tider då det har funnits behov av att skriva ned och korrespondera om sådant som annars inte hade uttryckts i denna omfattning eller form. V.M. von Born utvisades i maj 1903 ur storfurstendömet på grund av sitt engagemang mot den ryska så kallade rikslagstiftningen vars syfte var att integrera storfurstendömet Finland med Ryssland.²⁹ Under dessa år skrev han 74 brev till sonen.³⁰ Från de resterande tolv åren av faderns liv (1906–1917)

finns sammanlagt 26 brev. Sonen Ernst von Borns brev till fadern är fler, sammanlagt 150. Det första är från 1890.³¹

Att använda brev som källmaterial innebär både fördelar och utmaningar. Brev är inga klara fönster till de historiska sammanhang där de har kommit till, och som källa berättar brevväxlingen mellan far och son inte allt om Ernst von Borns fostran och utbildning, och de ger inte hela sanningen om faderns och sonens relation. Breven har skrivits i konkreta situationer och formats av behov och omständigheter i dessa sammanhang. Vissa frågor behandlades omständligt, annat var så självklart att man inte behövde utsäga det. I dag är brevväxlingen mellan far och son von Born tillgänglig i ordnade serier i Svenska litteratursällskapets arkiv och kan te sig som en samlad och ordnad värld, men då breven skrevs var de en del av en mångformad verklighet av känslor, tankar, handling – och av en mycket större muntlig och skriftlig kommunikation. Allt detta kommer forskare inte åt i sin helhet, utan de måste nöja sig med de delar som har bevarats i skrift, bland annat som brev.³²

Brevväxlingen mellan Viktor Magnus och Ernst von Born ger ändå en väldigt god inblick i praktikerna kring fostran, inläring och formande av en blivande godsägare omkring sekelskiftet 1900. Vi kan inte bara läsa oss till vad man i denna familj och släktkrets i Finland tyckte att en ung man skulle lära sig, vad han skulle formas till, utan vi kan också se på vilka sätt inläringen skedde. Brev har traditionellt varit ett viktigt medel för fostran inom den europeiska adeln och elitkulturen överlag, och trots att bruket att skriva brev var stadd i förändring vid denna tid var breven och brevväxlingen viktiga i den von bornska familjens värld.³³ Om detta vittnar inte minst de stora brevsamlingarna från 1800-talets andra hälft och 1900-talets början i familjegodset Sarvlaks arkiv. Barnen von Born inkluderades i den brevkultur som föräldrarna ingick i. Då de var för små för att skriva själva har någon annan, en vuxen eller ett äldre syskon, hållit i pennan.³⁴

I den von bornska familjen var brevskrivandet ett medel att stärka och odla familjeband genom att hålla och bekräfta kontakt, framföra hälsningar och berätta om vardagen också när familjemedlemmarna på grund av studier, arbete, resor eller äktenskap var spridda på olika orter. Trots att den första telefonen kom till godset Sarvlaks redan 1886, året efter Ernst von Borns födelse, var breven ett viktigt sätt att informera om praktiska ting, ordna med kommissioner och sköta ärenden samt ett medium för att skapa närhet.³⁵

På gården – att utbildas till godsherre

Godset, staten samt familjen och hushållet var adelsmannens tre centrala arenor, menar Åsa Karlsson i en artikel om den politiska elitens manlighet

under det karolinska enväldet.³⁶ De här tre arenorna framstår som den treenighet som också Ernst von Borns uppfostran byggdes upp omkring. Godset var centralt för faderns position och roll i samhället, och för hans försörjning. Sonen Ernst fostrades från barndomen till att ta över godset och att bemästra de uppgifter som det innebar att leda ett storgods. Traditionell storgodsdrift var inte alltid ekonomiskt så lönsam under andra hälften av 1800-talet, familjen von Born hade inte pengar i överflöd och inkomsterna varierade från år till år. Jordägandet gav dock pondus och position och därför var herrgårdsägande fortfarande vid denna tid eftersträvanvärt, både inom adeln och bland ofrälse ståndspersoner som ville etablera sig inom en ekonomisk, social och politisk elit.³⁷ I fallet Sarvlaks handlade det dessutom om ett släktgods med vilket ägaren kunde profilera sig som en ättling till historiska stormän.³⁸

Någon formell lantbruksutbildning för blivande godsägare fanns inte i Finland förrän under 1800-talets slut. Godsägaren förväntades leda arbetet på godset med hjälp av en förvaltare eller inspektor, och det var ämbeten och ämbetsrang som var de eftertraktade positionerna som herrskapssöner uppfostrades och utbildades till att uppnå.³⁹ Den utbildning som fanns inom lant- och skogsbruk uppfattades inte som särskilt prestigefylld, utan som något som tillhandahölls för personer som skulle arbeta för andra inom dessa branscher. Lantbrukets prestige och betydelse var ändå inte helt obefintlig. Redan det sena 1700-talets fysiokratiska vurm hade riktat en del godsägares intresse mot lantbruket och lantbruksreformer, men det var bara få förunnat att göra det till sin enda karriär och professionella plattform. Anna-Maria Åström menar om Savolaxherrgårdarna att det under början av 1800-talet bara var vid de största gårdarna som det kunde hända att söner valde att satsa på godset som karriär, men de bevarade källorna säger inget om hur kunskaperna förvärvades. Sannolikt, menar hon, skedde inläringen genom att sonen började delta i det praktiska arbetet och övertog ansvaret på ett liknande sätt som döttrar lärde sig att ansvara för hushållet.⁴⁰ V.M. von Born, som 1879 tog över Sarvlaks efter sin far, senatorn friherre J.A. von Born, hade inte fått någon formell lantbruksutbildning, och det hade inte heller fadern.

Från och med 1860-talet kunde dock män från herrskapsskiktet i Finland få en utbildning som var riktad till dem och bli agronomer vid lantbruksskolan i Mustiala. Dessförinnan hade ståndspersoner från Finland i viss mån sökt sig till Sverige, Danmark och Tyskland för lantbruksutbildning. Vid århundradets slut förnyades utbildningen i Mustiala och agronomprofessionen fick ett allt högre anseende.⁴¹ Kring sekelskiftet 1900 var det en del adliga ynglingar som avlade agronomexamen vid Finlands lantbruksinstitut som hade grundats 1834. Deras fäder ägde ofta herrgårdar, rusthåll eller andra

större jordegendomar och många av dem kom senare att verka som inspektorer på andras gods eller äga egna, eller bådadera. En del blev också lärare vid lantbruksskolor, eller ämbetsmän.⁴² För Ernst von Born var en sådan utbildningsväg aldrig aktuell. Han följde familjetraditionerna och inledde studier i juridik efter att han avlagt studentexamen 1904. Utbildningen till godsägare skedde i stället genom praktisk övning, imitation och exempel, i motsats till den moderna vägen, som kännetecknades av utbildning via litteratur och föreläsningar. V.M. von Born lät på traditionellt sätt äldste sonen följa med honom under arbetet på godset:⁴³ "Från helt liten fick du alltid följa med mig, och det var din mammas glädje", skrev fadern i ett brev på Ernst von Borns 18-årsdag 1903, och fortsätter: "Tag du nu dina bröder med dig emellanåt då det passar."⁴⁴

Ernst von Born verkar inledningsvis ha lärt sig godsägarens sysslor genom att följa fadern under arbetet på gården. Senare, som ung vuxen läste han på egen hand lantbrukslitteratur för att förkovra sig. I sina *Levnadsminnen* konstaterar von Born i förbigående att han i Kresty-fängelset i S:t Petersburg 1915 läste "över 2 000 sidor studielitteratur, rörande lantbruk, nära 2 000 sidor annan allvarlig litteratur samt bortåt 10 000 sidor skönlitteratur, som kunde uppbringas i fängelsets bibliotek, ett arv från tidigare finlandsfångar."⁴⁵ Hur det gick till när sonen på praktisk väg lärdes upp och bibringades kunskaper om godsdrift vet vi inte heller mycket om. Det är breven som kan ge viss vägledning. Det verkar tydligt att det uttryckligen var sönerna som skulle ges inblick i arbetet på godset – utanför herrskapshushållets inre värld – och det var de yngre bröderna och inte systrarna den äldre Ernst senare skulle ta med sig på sina uppdrag på godset, och på sina jaktutflykter. Den von bornska familjens döttrar gavs ansvar över småsyskon och pengar, och fem av döttrarna avlade studentexamen vid Privata svenska flickskolan i Helsingfors. Några av dem studerade vidare – Magda von Born, som var ett år yngre än Ernst blev medicine licentiat och verkade tidvis som läkare trots att hon gifte sig 1911 – men godsdriften och gårdsbruket involverades de aldrig i.⁴⁶

Några brev från den unge Ernst till sin far ger också inblickar i hur V.M. von Born lärde sin son att få överblick över godset och arbetet där. Från och med ett brev daterat den 22 oktober 1895, då Ernst von Born var tio år gammal, kan man nämligen i hans brev till fadern se en förändring. I de tidigare breven till fadern har Ernst berättat om vad han och systrarna har gjort. Han har berättat om deras lekar, kälkbacken, leksaker, rättfångst, plockande av tranbär och andra vardagliga sysselsättningar i barnens liv. Det var sysslor som förenade barnen von Born i lekens tecken, även om de också kunde lära dem att alla kan bidra med arbetsuppgifter för den gemensamma gården:⁴⁷ "Vet pappa att jag har fångat rudor. Då vi var på Emsalö

så lekte vi sjöröfwarekrig och det var så roligt på båt. Och det är så roligt att simma”, berättade Ernst von Born i ett brev skrivet under en vistelse hos farmodern på Gammelbacka gård i Borgå landskommun sommaren 1892 då Ernst skulle fylla sju.⁴⁸ Tre år senare i oktober 1895 när han hade fyllt tio skrev Ernst så här:

Snälla pappa.

Karlson sade att det hade gått bra med arbetena. Men de hade ej hittat käraxeln, men hjulet ha de redan upp till smedjan. I dag hackade kvarnstenen. De ha också sågat i dag. Jag gick till Nya rian för att fråga rättaren om arbetena, men han hade gått till Storängen. [Fogden] Seger sade att tröskningen nog gått bra. De ha redan börjat med kuskens och Anderssons matkontor, men de ha ej ännu börjat göra dörren till Karlssons.

Ernst⁴⁹

Det är uppenbart att sonen Ernst hade fått i uppgift att under faderns frånvaro fråga arbetsledarna på gården om hur arbetena fortskred och rapportera till fadern som kanske befann sig i Helsingfors på något uppdrag. Sonens värld och domän har vuxit från lekar till arbete, och han har getts ett nytt ansvarsområde. Han har ålagts att rapportera om gårdens arbete till sin far, och samtidigt har rättaren (som senare uppgraderades till inspektor på gården), fogden och förmannen Karlsson placerats i den positionen att de ska redovisa arbetet för Ernst, som sedan rapporterade vidare. Tioåringen förväntades blicka ut över godset och dess arbete på ett annat sätt än sjuåringen. Även om han inte ännu hade någon riktig auktoritet över gårdens arbetskraft kunde han ges små uppdrag och representera godsägaren-fadern. Tyvärr finns inte brev av fadern bevarade som skulle belysa detta vidare. Möjligen gavs uppdragen bara muntligen.

I november sände sonen nästa rapport, som också började med ett ”Karlsson sade att arbetena nog går bra”. ”Det kom i går 252 l mjölk och de andra dagarna omkring 249 och 246 l mjölk, och hvarann dag 15 k smör”, berättade han vidare, och rapporterade bland annat om vad rättaren sagt om dikning på gårdens marker.⁵⁰ Sammanlagt sju brev fram till 1900, under en tid då Ernst von Born var mellan tio och fjorton år gammal, har den här typens innehåll.⁵¹ Den faktiska betydelsen av rapporterna var sannolikt inte särskilt stor, snarare handlade det om att fadern började öva upp sin son i uppgiften att leda ett storgods.

När V.M. von Born av politiska skäl måste leda sitt gods på distans från Sverige fick Ernst von Born pröva på godsherrens arbete på allvar. Den tidigare rättaren K.F. Nyberg uppgraderades till inspektor, men de äldre

barnen fick också hjälpa till med praktiska ting på Sarvlaks. Den 22-åriga Greta hade främsta ansvaret för pengarna under det första året, men Ernst, som fyllde 18 i augusti 1903, var den som tillsammans med inspektorn skötte kontakten till godsets torpare och landbönder.⁵² Brevens innehåll domineras av gårdens arbete, djur, grödor och hushållning, och återkommande frågor och önskemål från det så kallade gårdsfolkets sida.

Auktoritet och ledarskap – att lära sig leda underlydande

Att herrskapsfolk var något annat än vanligt folk var en grundförutsättning för livsstilen på 1800-talets herrgårdar. Den som skulle leda ett gods, och den som skulle leda ett hushåll, behövde tidigt lära sig att tas och tala med underlydande. Ett återkommande tema i brevväxlingen från Ernst von Borns ungdom är därför inte överraskande frågan om att skapa sig och upprätthålla sin auktoritet särskilt i relation till underordnade på godset, men däremot inte till familjen eller de yngre syskonen. Frågan kom inte upp som ett särskilt ämne som fadern ville lära ut, utan i konkreta situationer på gården som sonen ställdes inför under faderns landsförvisning. Frågan om hur man kan bli och agera som en auktoritet var en väsentlig del av det patriarkala system som också utövades på Sarvlaks. Godsherren var beroende av sina underlydande, på samma sätt som herrskapet överlag både härskade över och var beroende av människorna som tjänade dem på olika sätt. Förmågan att befalla och samverka med underordnade också på

Ernst von Born talar med oidentifierad arbetare på godset Sarvlaks cirka 1910. Godset delades 1908 mellan de nio äldsta barnen och 1914 tillträdde Ernst von Born sin del som hade fått namnet Stor-Sarvlaks och inkluderade den gamla huvudbyggnaden. Foto: Svenska litteratursällskapet i Finland.

en bredare skala hörde till den tysta kunskap som inte förmedlades genom handböcker eller utbildning, utan förvärvades genom erfarenhet. Ståndssamhällets hierarkier överlag vilade på detta. I alla situationer fanns det de som befallde och de som tog emot befallningar.⁵³

Skillnaden på folk och folk, och hur man betedde sig gentemot personer i andra sociala ställningar, var något som barn lärde sig att förstå, hantera och själva agera utifrån genom vardagen på ett gods. Det finns ändå inte många vittnesmål om hur herrskapsbarn i vardagen lärde sig detta. Prästsonen och folklivsforskaren Carl Axel Gottlund (1796–1875) ger ett sådant exempel i sin självbiografi i vilken han berättar om en lek i Sulkava i södra Savolax i början av 1800-talet. Det var en krigslek som gick ut på att prästgårdssönerna samlade ihop prästgårdens torparpojkar, medan herrskapssönerna vid Pardala gård samlade ihop sina torparpojkar, och sedan krigade man. Torparbarnen betalades med en brödbit eller ”ett par styfver” för sitt deltagande och betalningen var, menar Anna-Maria Åström som i sin avhandling återger och tolkar skildringen, en bekräftelse av herrskapssönernas maktposition som befäste barnens förståelse och acceptans av den ojämlika relationen. Samtidigt var leken ”en övning inför de kommande fortsatta orderrelationerna”.⁵⁴

Sarvlaksmaterialet innehåller inte skildringar av lekar mellan herrskapsbarnen och gårdsfolkets barn. Ernst och hans syskon verkar i första hand ha lekt med varandra. Torpen och torparna hade på 1800-talets slut i hög grad flyttats bort från godsets centrum och det fanns sannolikt inte i lika hög grad torparbarn i herrskapsbarnens närhet som tidigare.⁵⁵ Hur man utövade ledarskap och makt som godsägare och herrskap var ändå centralt också för Ernst von Born och hans syskon, både sönerna och dottrarna. Konsten att tala till underlydande och förmågan att upprätthålla sin auktoritet var inte något som enbart hörde männens värld till, utan ingick i ståndspersonens habitus oberoende av kön. På ett gods behövde både godsherren och husets fru veta hur man behandlar godsfolk och tjänstefolk. Ernst von Borns mormor – Augusta Berndtson, född de la Chapelle, som hade vuxit upp på Lindö herrgård i västra Nyland – gav brevlades anvisningar till sin dotter, Ernsts mor Hulda von Born, om hur man skulle tala till ”pigåscherna”, pigorna, med ”korta och enkla befallningar”. Hulda von Born skulle, enligt moderns råd, inte alltid låta hushållerskan vara mellanhand, utan skulle själv ta sig rollen som den som befaller och bestämmer.⁵⁶

Brevväxlingen mellan far och son visar att Ernst von Born som ställföreträdare för sin far fick ta emot en hel del frågor och bekymmer av gårdens anställda och torpare. Ofta frågade han fadern hur han skulle göra eller om fadern gillade hans sätt att lösa problemen, och i regel var fadern nöjd. Ernst besökte tillsammans med inspektorn torp och hemman, och redan

i maj 1903 måste han lösa problem med torparen Joel Mattsson på Nockas torp i skärgården som fiskade i bolag med några estniska fiskare. Ernst rapporterade till fadern den 26 maj: "Det har kommit ett brev till Sarvlaks ifrån fiskeritillsyningsmannen Fredrik Forsell på Hudö, som klagar öfver att ett antal ester å No[c]kas torp bedrifva strömmingsfiske med storryssjor och säga sig hafva erhållit tillstånd af torp." De fyra esterna hade inte fått tillstånd från "Gården", det vill säga godsägaren eller dennes representant inspektorn, att fiska i bolag på Sarvlaks vatten med torparen Mattsson. För att kringgå detta hade esterna sålt sin storryssja – ett fiskeredskap som i Sverige har kallats finnrjysja – till Mattsson på skuld varefter de fiskade tillsammans med torparen och fick betalt in natura: "Sålunda är fisket ju nog lagligt, åtminstone till skenet, fast de sinsemellan kunnat göra hvilka öfverenskommelser som helst", konstaterade Ernst i följande brev till fadern. "Få se hur det går med Nockas och hans storryssja, jag tycker ej om 'konster'", svarade V.M. von Born.⁵⁷

I juni åkte Ernst von Born till skärgården som hörde till godset tillsammans med förmannen Veckman. Den omedelbara orsaken var oklarheterna med fisket. Det hade kommit andra klagomål över att vissa torpare fiskade på områden där andra torpare hade fått ensamrätt på fiske. På en mera allmän nivå var orsaken till färden sannolikt att demonstrera godsherrens närvaro trots hans fysiska frånvaro på grund av landsförvisningen. Det var viktigt att visa att "Baron på Sarvlaks" fortfarande höll ett vakande öga över folket och godssamhället. Ernst fick här klara av situationen utan sin far, och genom sin person förmedla godsherrens auktoritet. Det var politiskt svåra tider och torparna kunde tänkas dra nytta av detta för att gynna sina egna ändamål, de kunde ställa till med "konster" som fadern hade varnat för och uttryckt sin ovilja mot. På Sarvlaks var landböndernas och torparnas förhållanden under V.M. von Borns tid reglerade med utförliga kontrakt, och relationerna mellan godsherre och underordnade var relativt bra, men jordlego- och torparfrågan var brännbar i samhällsdebatten. Den första torparstrejken i Finland hade utbrutit i Nastola i södra Tavastland 1902.⁵⁸

Med sig ut i skären hade Ernst en skrivelse av fadern som han på olika platser i skärgården läste upp för torparna och landbönderna. Ett båtlag som fiskade på vatten där andra hade ensamrätt "ställde sig enfaldiga och sade, att de ej vetat af något sådant och sökte – som vanligt – slingra sig på tusen olika sätt", rapporterade Ernst senare till fadern. På Nockas torp förhörde han och förmannen Veckman torparen Joel Mattssons hustru och far. Veckan därpå var Joel Mattsson kallad till gården för att förhöras av Ernst, eller till "Gården" med versalt G som Ernst skrev i sitt brev. Den hierarkiska ordningen uttrycktes i ett centrum–periferi-förhållande på

mikronivå då fiskartorparen fick vandra från godsets rand vid Finska viken till dess administrativa centrum och godsherrens son i den tre våningar höga huvudbyggnaden i sten från 1600-talet. Efter två timmar hade torparen erkänt att han under en tid fiskat i bolag med esterna trots att de inte fått tillstånd till det av godset.⁵⁹ Auktoritet och auktoritetsrelationer hade en mycket konkret, fysisk och åskådlig dimension. Godsherrens högste son kom själv ut i skärgården och läste upp faderns vilja, den trilskande torparen fick känna avståndet mellan sitt lilla torp och "patron på Sarvlaks" genom att personligen uppsöka Ernst von Born i godsets huvudbyggnad.

Sommaren 1904 konfronterades Ernst von Born – då 19 år gammal – med en annan liknande situation där torparna under V.M. von Borns frånvaro ställde godsledningens auktoritet och rätt att befalla på prov. Dagsverkeskarlarna på gården – torpare och landbönder som betalade en del av sin avrad i form av dagsverken – lät bli att köra det sista lasset spillning för dagen, eller hittade på andra sätt att inte arbeta så effektivt som godsherrn förväntade sig. Det här var samtidigt som torparstrejker och vräkningar av torpare skedde på olika håll i landet, och blev omskrivna.⁶⁰ Ernst von Born ansåg att inspektorn inte agerade tillräckligt kraftfullt för att motarbeta detta uttryckliga sabotage och ville handla. Fadern skrev dock manande: "Något direkt ingripande från din sida bör icke ske, ty för att detta må kunna ske med nödig framgång, bör det ske på basen af en auktoritet, som du ännu icke äger och hvilken jag af flere skäl icke nu velat beklåda dig med."⁶¹ I ett senare brev utvecklade han sin tanke:

Jag ogillar icke ditt i god mening gjorda ingripande, men såsom jag redan förut sagt dig är det bättre att blunda då man i alla fall icke kan råda fullständig bot på saken. Jag har alltid följt den grundsats, att ej ingripa i annat än det jag vet mig kunna genomföra på ett eller annat sätt; ty helre förlorar jag i ekonomin, än i auktoriteten. [---] Med min vilja får den gamla ordningen icke rubbas, ej heller så att jag resignerar; ty detta gör jag aldrig, hellre lägger jag allt öde. Det är därför jag ogerna griper in i sådant, som endast på platsen af mig sjelf kan genomföras, och som egentligen tillhör inspektorn att sköta. Jag kan ej se öfver hafvet och ställer mig hellre okunnig, ty då har jag ej vetande och tigande bidragit till en osed. [---] Jag har alltid sett mycket mer än jag låtsats se, och blundat der jag kunnat, för att icke alltför mycket störa lifvets lilla frid. Detta kan man göra så långt man gifvit ansvaret åt andra. Men det som jag sköter i min egen person, der er min ställning en annan. [---] man måste noga hushålla med sin auktoritet, ty der den brister, blir den svår att skarfvä.⁶²

Frågan om hur man upprätthåller auktoritet, och lärdomen att det var alldeles centralt för en godsherre att inte förlora sin auktoritet, hade V.M. von Born alltså mycket att säga om. Att bibehålla sin auktoritetsposition var så viktigt att det kunde vara rådigt att välja att förlora i ekonomiskt hänseende för att inte förlora i respekt och trovärdighet. Vi får här ytterligare ett exempel på maktens performativitet: att makt måste spelas ut och ageras trovärdigt. V.M. von Born var medveten om att den här typens konflikter med torpare var en scen där hans makt och deras underordning sattes på prov, och om han inte var säker på att vinna skulle han inte gå ut på denna scen. När han själv inte var på plats, utan bara sonen, var det sannolikt att hans makt och auktoritet inte skulle framstå som helt självklar, och därför ville han hellre avvakta tills han själv var närvarande och kunde agera i kraft av hela sin myndighet.⁶³

Den politiska rollen och uppgiften

Vid sidan av godset var statstjänsten och plikten att arbeta för det allmänna ett centralt verksamhetsfält för adelsmannen i det traditionella ståndssamhället. Inte heller för V.M. von Born var godsherrens uppgift enbart att framgångsrikt leda sitt gods och utvinna största möjliga vinst. Adels traditionella roll som statsbärande skikt var en levande plikt för honom, och en plikt som var förenad med en elitposition. Den finska adelns elitposition på 1800-talet byggde i hög grad på männens tjänster inom den statliga administrationen i storfurstendömet Finland, eller för vissa högt uppsatta släkters del inom det ryska imperiet. V.M. von Borns politiska engagemang blev allt starkare då konflikten mellan finska konstitutionalister och ryska riksintressen eskalerade. Han blev övertygad om att det var viktigt för storfurstendömet att det fanns ett skikt av godsägare som var fria från de lojalitetsband som ämbetsmän, beroende av sin lön, var bundna av.⁶⁴

Det är knappast ägnat att förvåna att politiken var närvarande i den von bornska korrespondensen under V.M. von Borns landsförvisning. Sonen uppövades inte bara i jordägandets praktiska sidor, han bibringades också en politisk fostran. Alla barnen von Born kom säkerligen att få höra politiska diskussioner, och de drabbades alla av kronolänsmannens (polisens) husbesök på Sarvlaks och hos farmodern Fanny von Born i Helsingfors, och de påverkades starkt av faderns förvisning från landet. Ernst von Born som sommaren 1903 fyllde 18, var ändå i en särställning som son på tröskeln till vuxen ålder. Han uttryckte själv en stark önskan att få handla: "Det var svårt att efter Pappas afresa med alvar åter taga itu med sitt arbete. Man hade nu ännu mindre än förut lust att syssla med sina studier; man ville endast försöka handla liksom andra och uträtta något för det stora gemensamma",

skrev han den 30 april 1903, och i följande brev den 12 maj: "Hvad jag längtar att den stund, då jag kan träda in i de handlandes led, skall komma. Men jag är ännu för en tid bunden af annat, icke minst af skolan." Ernst frågade sin far om han kunde få läsa in följande års undervisning under sommaren och ta studentexamen redan på hösten: "Det vore ganska lätt; jag skulle endast behöfva läsa litet i sommar och därigenom vinna ganska mycket. Jag skulle dock vilja veta, hvad Pappa tycker om saken och huru den går ihop med Pappas planer för min sommar."⁶⁵

V.M. von Born stödde inte sonens planer att slutföra skolgången i en hast för att kasta sig in i politisk handling. Sonen Ernst fick gå ut läroverket i normal ordning och använda sin sommar för arbete på godset. För att kunna handla politiskt behövde han uppnå mognad och andra positioner i samhället än dem han hade som 18-årig yngling och student. Hösten 1904 inledde han sina studier i juridik vid universitetet i Helsingfors. Att fadern ändå såg en roll i stat och samhälle för sin son var däremot något han signalerade tydligt. På Ernsts 18-årsdag den 24 augusti 1903 skrev V.M. von Born ett födelsedagsbrev som summerade livet och situationen, och han konstaterade: "Jag ville alltid lefva till något öfver 50 år, så att du skulle bli 18. Mången ung man har vid den åldern tagit emot ett rike, och en och annan har gjort det med heder. Jag litar därför till dig hvad än må hända."⁶⁶

För sin framtida roll som politiker behövde Ernst von Born den stadga som en mognare ålder och en examen innebar. Studierna i juridik byggde på familjetraditionen och en bredare tradition i Finland att de högre ämbetsmännen ofta hade juridisk utbildning av något slag. Dessutom gav just juristens kunskaper de verktyg som oppositionen mot den ryska överheten behövde, eftersom det passiva motstånd som utövades byggde på att känna lagen och stå på lagens grund. Landshövdingen Olof Wibelius, förevigad i J.L. Runebergs dikt "Landshövdingen" i *Fänrik Ståls sägner* (1848), blev vid denna tid en förebild: "Här är vår vapenlösa trygghet än, Vår lag, vår stora skatt i lust och nöd; Er härskare har lovat vörda den, Den vädjar till hans stöd", sade Wibelius med Runebergs ord till de ryska officerare som 1808 kom och avkrävde hans trohetsförsäkran till den ryske kejsaren.⁶⁷ Brevet mellan far och son von Born visar också att uppgiften att ta sig en politisk roll och ett ansvar i staten och samhället var starkt knuten till en övning i karaktär och moralisk resning. Att ha moralisk ryggrad, inte vara "slattrig", var viktigt, uttryckte både far och son von Born i breven under dessa år. I juli 1904 skrev V.M. von Born: "Jag minnes ej om jag skref att jag behöll ett fotografi af dig. Det står nu på mitt bord, och när jag ser på dig, så har jag den bestämda känslan och öfvertygelsen att du kommer att med karaktärsstyrka, samt med både hjerta och hufvud på rätta stället, gå emot lifvets fredstelser och svårigheter, min kära gosse."⁶⁸ Förutom examen och

samhällsposition behövde mannen moralisk ryggrad och karaktärsstyrka, och på ett för denna tid så typiskt sätt beskrev V.M. von Born sonens yttre resning som ett tecken på moralisk karaktär.

V.M. von Borns brev innehåller få högstämmda exklamationer till lagens eller moralens försvar, utan oftare handfasta råd i hur sonen skulle agera. De anslag om privat egendoms helgd som V.M. von Born hade spikat upp på godsets område uppmanade han till exempel sonen att hänga upp på nytt om gendarmerna tog ned dem: "Om någon länsman eller obehörig sedan blandar sig i saken, så säger du att pappa så önskar för att freda sitt hem nu då alla samhällsband synas på väg att lossna." Med hänvisning till strafflagen – som han skrev med versalt S – menade V.M. von Born att anslagen inte lagligen kunde förbjudas eftersom de var uppspikade på privatägd väg.⁶⁹ Lagen var i V.M. von Borns resonemang den fasta grund som man kunde och skulle luta sig mot.

Ernst von Born formulerade sig däremot oftare mera känslösamt:

I sitt sista bref skref Pappa, att Pappa förlorat sitt land och aldrig skall få ett annat igen. Nej, Pappa skall håller aldrig få ett annat, Pappa skall få sitt eget tillbaka. Det är ej förloradt, det är blott stulet ifrån Pappa. Förlorat är det för sådana, hvilka i likhet med herrar senatorer och gammalfennomaner skänkt bort sitt land för en spottstyver, de kunna aldrig mera få det tillbaks, åtminstone ej som fosterland, men aldrig är det förloradt för dem, hvilka [i] likhet med Pappa med lagen i hand kämpat för dess räddning.⁷⁰

Skurkarna i dramat var den ryska överheten, men kanske i ännu högre grad de finska ämbetsmän och undersåtar som inte gjorde motstånd, utan underställde sig de nya ryska kraven och lagarna. "Slattrig" var det adjektiv som Ernst von Born brukade om dessa personer, med vilket avsågs att de var utan karaktär, moralisk resning och själsstyrka. Detta att vara utan karaktärsstyrka, inte stå fast i sin åsikt och övertygelse var något som både fadern och sonen såg ned på: "Sköt dig nu väl min gosse och var klok och försiktig, utan att någonsin vika från det rätta; om mindre än ett år är din ställning tänker jag en helt annan och din frihet större", skrev fadern i augusti 1903.⁷¹ I ett födelsedagsbrev av den 22 augusti 1904, då Ernst fyllde 19, visade fadern förtroende för att sonen hade "ett stadigt och karaktärsfast sinne" som skulle leda honom då han nu hade lämnat skolans värld och skulle inleda studier vid universitetet.⁷²

Den unge Ernst von Borns önskan att handla och visa sin karaktärsfasthet tog sig uttryck på olika sätt. Också här är det intressant hur den personliga närvaron och ett fysiskt och konkret iscensättande av auktoritet är av bety-

delse. Makt och myndighet upprätthölls tydligt genom fysiska och materiella praktiker. Den 12 maj 1903 reste Ernst von Born från Helsingfors till Sarvlaks, för att vara närvarande vid den tvångsauktion som myndigheterna genomdrev där för att V.M. von Born hade vägrat betala det vite som han tilldelats för att han som ordförande för kommunalstämman i Pernå hade motsatt sig den ryska värnpliktslagen 1902 i Finland, och inte låtit ordna soldatuppbåd.⁷³ Samma dag beskrev Ernst von Born i ett brev händelserna i samband med auktionen in i minsta detalj. Kunde han inte handla i stort, kunde han alltid handla på familjens gods, och där demonstrera familjens och godsets heder. Den första konflikten tog han gällande plakaten med utdrag från strafflagen som han spikade upp på flera ställen då han kom till godset. När länsman Synnerberg sedan rev ned plakaten spikade den 17-årige, storväxte och brådmogne Ernst upp dem igen inför länsmans ögon: ”Jag gick genast dit och uppspikade i hans åsyn [”närvaro” överstruket] ett nytt (jag hade nämligen försedt mig med flere exemplar och lite spikar).”⁷⁴ Han beskriver också för fadern hur han avkrävde länsman svar:

Jag gick då fram till herrarna och frågade: ”med hvad rätt gör ni det där”, hvartill han sade: ”Jag gör det på grund af lag och svarar för hvad jag gör”. Jag bad då först och främst att få veta hvad det var för en lag. Då han icke kunde svara härtill annat än ”jag svarar för hvad jag gör” genmälte jag, att det var godt nog att svara för hvad man gör, när inga tjänstemän mera få anklagas. En stund disputerade vi sedan eller rättare sagdt jag, ty han kunde just ingenting säga. Slutligen sade han: ”Jag resonerar ej med er”. Under samma yttrande tog jag fram tvenne exemplar och spikade upp dem på de förras platser.⁷⁵

Den reslige ynglingen, som full av stolthet och ungdomens övermod längtade efter att få bevisa sin förmåga som försvarare av sanning och rätt,⁷⁶ hade också försett sig med en spatserkäpp för att motsvara bilden av trovärdig adelsman och godsägare: ”Jag ställde mig därpå framför den andra portstolpen, och Cynnerberg [Synnerberg] lämnade den orörd (kanske af respekt för min käpp).”⁷⁷

Den andra situationen som Ernst beskriver för sin far, och där han själv spelar rollen som kraftfullt agerande son i huset, gäller köpet av en tjur vid tvångsauktionen 1903. Tjuren ropades in av den förmögne grannen, kommerserådet Johannes Askolin på Forsby, och den summan han bjöd motsvarade hela vitet 5 400 mark. Budet och köpet var arrangerat på förhand mellan V.M. von Born och Askolin.⁷⁸ Ernst upplät ett rum i folkskolan på gården för parterna att göra upp papperen, men då två civilklädda personer med polisbrickor ville komma in i byggnaden ställde sig den långe och ståtliche

Finlands Riddarhus i Helsingfors och adelsståndets sista plenum den 18 september 1906. Det här var en central politisk plats och scen för V.M. von Born. Foto: Svenska litteratursällskapet i Finland.

friherren i vägen: "Jag ställde mig emot i tambursdörren och röt till åt dessa: 'Hvad har ni här att göra, inte slipper ni in.'"⁷⁹ I brevet till fadern skildrade Ernst von Born det hela i detalj, de två civilklädda personerna som skrek och viftade med revolver, och Ernst själv som stod fast och inte släppte in någon i byggnaden. Motparten karakteriserades i denna historia, och i fallet med länsman Synnerberg och plakaten, som oförmögen att komma med goda argument: "En stund sökte jag sedan klargöra för dem det oberättigade, ja laglösa i deras anspråk, men utan all verkan, som det tycktes. Ty deras hot blef blott värre och de sade att bara Cynnerberg kommer, skulle jag få se..."⁸⁰ Också argumentationen med länsman Synnerberg hade i Ernst skildring slutat med att länsman sade: "Jag resonerar ej med er!"

Jag tolkar det som att ordets makt och förmågan att argumentera var central för den manlighet och det passiva politiska motstånd som V.M. von Borns stod för, och som Ernst von Born gjorde till sina.⁸¹ Samtidigt var det tydligt att en fysisk styrka och reslighet, och föremål som promenadkåppen, var attribut som den unge adelsmannen spelade ut för att hävda sin rätt. Ernst von Born kände kanske att han överilat sig under auktionen, och avslutade brevet med att fråga vad fadern tyckte om hans sätt att handla:

Nu ber jag, att Pappa i nästa bref säger, om jag handlade rätt eller ej vid de tillfällen, då jag vid auktionen ansåg mig skyldig att i ord och handling ingripa i rena våldshandlingar. Det jag gjorde och yttrade föreskrefs mig blott af stundens ingifvelse och min rättsuppfattning, men det kan hända att man i häftigheten lätt gör sig skyldig till öfverilningar.⁸²

*Familjen och familjesammanhållningen –
och den blivande huvudmannen*

Åsa Karlsson har i sin undersökning om manlighetsideal och adelsmän i det karolinska enväldet beskrivit godset, världen och hemmet som adelsmannens tre arenor. Manligheten har inte varit frikopplad från privatlivet, familjerelationerna eller hemmet som plats och ideal, vilket också flera andra studier om män och manlighet har visat. John Tosh utropade hemmet till *a man's place* i 1800-talets borgerliga värld, den finske historikern Kai Häggman har i en boktitel kallat 1800-talet "familjens århundrade". Att idealisera hemmet som idé och plats var typiskt för 1800-talet, men betydelsen av släkt- och familjeband var kännetecknande för adelsmän redan under tidigmodern tid.⁸³ Hemmet idealiserades kraftigt i den von bornska familjen,⁸⁴ men det var särskilt familjebanden som lyftes fram i brevväxlingen: systrar och bröder, den tolv år tidigare avlidna modern Hulda, styvmodern Clara – som kallades "Mamma" – och farmodern Fanny von Born. Svågern Vilhelm Ramsay och de övriga mågarna fick plats i breven under de följande åren, liksom barnbarnen. I faderns brev till Ernst var familjen och familjesammanhållningen vid sidan av lagen den fasta klippa som man måste värna om i det bistra politiska läget. Lagen kunde den ryska överheten attackera, men familjen återstod som en resurs som fadern ständigt uppmanade barnen att ta vara på:

Mycket svårt vill det vara för mig att lefva lifvet så som det nu har ställt sig för mig och mitt arma land. Men lifvet måste lefvas och jag har ju Eder alla att lefva för. Mätte jag få hålla Eder alla och få den glädje och heder af Eder, som jag så fast tror uppå. Då skall jag nog hårda ut till dess jag får gå till den hvila, det Er oförgätliga mor hamnade för tolf år sedan.⁸⁵

Fadern uppmanade Ernst och syskonen att stödja modern Clara von Born som lämnats ensam i Finland med alla barnen, och var gravid med sitt fjärde barn, sonen Viktor som föddes i december 1903. I april 1905, när Clara hastigt och överraskande hade avlidit i Stockholm, konkluderade V.M. von Born i en tungsint stund i ett brev till sin son: "Bittrast är för mig tanken att

intet af mina barn fått växa upp till stor under en moders vård, jag menar egen moders, och detta kan hvarken en far eller en styfemor ersätta. Men ni få hjälpas åt i lifvet.”⁸⁶

Det var inte bara kvinnorna förbehållet att beskriva sin relation till barnen i ömma och kärleksfulla ordalag. Fäder samt far- och morfäder skrev om sina barn och barnbarn i en lika känslomässig diskurs som mödrarna och andra kvinnliga anföranter.⁸⁷ Det är tydligt att breven i den von bornska familjekretsen var ett medel genom vilket en nära och närhetsskapande familjekultur både uttrycktes och iscensattes på ett sätt som är typiskt för 1800-talets familjekorrespondenser i vilka närhet, öppenhet och uppriktighet var viktiga faktorer i korrespondensen mellan föräldrar och barn.⁸⁸ Också sonens brev till fadern uttrycker en nära relation mellan förälder och barn. När skolterminen i maj 1903 var slut och Ernst återvände till hemmet och godset skrev han: ”Jag anlände hit i dag på morgonen med båten. -- Det känns blott så tomt och ensamt, när icke Pappa är här, hvarest man alltid är van att se Pappa och i Pappa hafva den, som vet bot för alla bekymmer och förstår att sammanhålla det hela så som ingen.”⁸⁹

Breven var ett medel att skapa och upprätthålla emotionella relationer och familjeband. Även då familjen var splittrad skapades och vidmakthölls familjesammanhållningen genom hälsningar och lyckönskningar. Alla syskon förväntades skriva till varandra och stödja varandra på olika sätt. Sonen Ernst tilldelades i detta sammanhang ett stort ansvar att förena och stödja syskonen. Han fick lära sig att i egenskap av blivande huvudman för släkten hade han ett större ansvar än de andra:

Du min älskade äldste son går nu ett stort ansvar till möte. Jag menar icke så mycket det hvarmed du skall hjälpa mig i sommar och hvarom jag framledes skall skriva, utan din blifvande ställning såsom bärare af din faders och ättens namn, såsom stöd och hufvud för syskon och slägt. [...] Jag litar på dig såsom jag litade på din mor i alla skiften, och blott Ni syskon hålla ett om ock i skilda trakter, skall jag lugnt gå ur tiden och sorgerna.⁹⁰

Den avlidna modern återropades lite som ett skyddshelgon och som en symbol för det goda familjelivet och ett lyckligare tillstånd. Just i denna passage dyker också släkten som symbolisk och förenande kraft för familjen upp då V.M. von Born skriver att sonen Ernsts förpliktelser som ”bärare af din faders och ättens namn”.

I breven från fadern uppmanades Ernst med jämna mellanrum stödja sin familj, och fostra de yngre syskonen. ”[J]ag kände mig dock frestad att be dig fara ut för att vara ett stöd åt Mamma [Clara von Born], som ju har

hvarjehanda bekymmer”, skrev V.M. von Born i oktober 1903. ”Du får nu vara hennes [modern Hulda von Borns] efterträdarinna och dina syskon till stöd och glädje och din gamle pappa till tröst”, konstaterade fadern apropå minnet av modern i juli 1904.⁹¹ En månad senare, inför Ernsts 19-årsdag, skrev han:

Du får nu blifva dina syskon ett broderligt stöd och åt gamla farmor egna den kärlek och uppmärksamhet du icke dagligen kan visa mig. Och af din sväger Vilhelm [Ramsay], med hvilken jag hoppas du alltid skall hålla dig på god fot, kan du få många goda råd. Mätte din mors goda ögon lysa öfver din väg!⁹²

Känslor var tillättna och närvarande, också i korrespondensen mellan far och son. Dels var det fosterlandet och rättskampen mot den ryska överheten som föranledde känslouttryck, dels var det familjen och familjesamhållningen som beskrevs med ett känslolöst språk. Varken faderns eller sonens manlighet led av dessa uttryck för starka känslor av kärlek, omsorg, oro, sorg eller ilska. Tvärtom framstod deras engagemang eventuellt som djupare då det byggde på rena känslor. Man skulle ändå inte låta känslorna styra för mycket – ”det kan hända att man i häftigheten lätt gör sig skyldig till öfverilningar”, konstaterade Ernst von Born i brevet om tvångsauktionen på Sarvlaks i maj 1903. Mannens förväntades inte reagera enbart med förnuftet, även om han skulle kunna ”besinna sig” i ord och handling.⁹³ Inte heller i sin sorg, oro eller ilska lät de två männen känslorna ta helt över handen, de bibehöll alltid sin handlingskraft, men det var uppenbarligen tillåtet att tala och uttrycka stark sorg.

Traditionell fostran i en ny tid

Ernst von Born fick som barn undervisning i hemmet och avslutade sin skolbana i ett läroverk i Helsingfors. Under barndomens hemundervisning tog han del av samma skolämnen som sina äldre och yngre sysstrar, och fadern engagerade sig såväl i döttrarnas som sönerns utbildning. Ändå är det uppenbart att förväntningarna på döttrarnas och sönerns framtid var olika. Både döttrarna och sönerna bereddes möjlighet att fortsätta sin skolgång i Helsingfors, men trots att det redan fanns svenska samskolor på läroverksnivå i Helsingfors gick barnen von Born i flick- respektive pojkskola. I brevväxlingen mellan V.M. von Born och sonen Ernst är dock skillnaden mellan döttrarna och sönerna inte något som tematiseras explicit, utan snarare något underförstått. Tydligast syns detta under faderns landsförvisning. Den 18-årige Ernst fick ansvar över allt som gällde godset

och godsfolket, medan den hemmavarande, fyra år äldre systemen Greta gavs mera familjeinterna uppgifter gällande barnens fickpengar och ekonomisk rapportering till fadern. Sonens uppdrag inom en tänkt manlig sfär speglas ändå inte aktivt i breven i relation till förväntningarna på döttrarna. Det som uppfattas som manligt beskrivs inte i förhållande till tänkta kvinnliga egenskaper eller domäner när far och son von Born brevledes diskuterar livet, vardagen och arbetet. Däremot speglas manliga egenskaper och handlingar mot andra män.

I breven framkommer affirmativa skildringar av den sortens man och adelsman som Ernst är och ska vara, och det förekommer explicita motbilder, personer och egenskaper som representerar motsatsen. Det finns tydliga band mellan dessa. För det första bygger Ernst von Born och hans far tydligt på den traditionella sociala skillnaden mellan adelsmannen-godsägaren och hans torpare och anställda, mellan herrskap och folk. Ernst övas upp till att leda och befalla på godset och frågan hur man upprätthåller och utvecklar auktoritet till underlydande är central. I beskrivningarna av möten med trilskande dagsverkesarbetare och fiskartorpare som tänjer på gränserna för det tillåtna representerar Ernst gården och sin far och hans uppdrag är att få folket att respektera gårdens regler.

För det andra konstruerar far och son en motsättning mellan den karaktärsfasta, rationella och rättrådiga mannen kontra den opålitliga och intellektuellt svage eller fege mannen som inte är lika tydligt socialt bunden. Det här var en motsättning som för far och son von Born under 1900-talets första år i Finland fick sin omedelbara aktualitet av tidens förryskningsåtgärder och de olika sätt som olika politiska partier och aktörer hanterade de ryska myndigheternas krav. Mot den principfasta motståndsmannen som argumenterar med förnuftet och lagen ställde far och son von Born den "slattriga", undfallande, fege och icke-ansvarstagande fosterlandsförrädaren som i breven personifierades av kronolänsman Synnerberg och gammalfennomanerna i Finlands senat.

Senare i livet, som politiker, kunde Ernst von Born falla tillbaka på en juristutbildning vid universitetet i Helsingfors. Tiden vid läroverket och universitetet, och hans engagemang under studietiden särskilt i Nylands Nation, formade honom politiskt och gav den kompetens han behövde som yrkesutövande jurist och politiker. Vid sidan av detta formades Ernst von Born av den informella undervisning och fostran som han fick i hemmet både före och efter att han inledde skolgången i Helsingfors. Breven, i synnerhet korrespondensen med fadern, är en rik källa för förståelsen av hur denna fostran gick till och vad sonen Ernst övades upp i. Brevskrivandet som fostrande praktik var levande ännu vid denna tid och upprepades också

i Ernsts relation till sina yngre syskon. Breven visar också på hur kunskap förmedlades genom erfarenhet och deltagande i vardagen.

Trots att familjens äldste son enligt familjetraditionen skulle bli en man i staten lärdes han redan från tidig ålder att förstå och leda godset och dess lantbruk. I denna studie framgår det också tydligt att det inte var en direkt motsättning mellan den träning Ernst von Born behövde för att leda sitt gods och den utbildning han fick för att kunna verka som ämbetsman och politiker. Människokännedom, förmågan att uttrycka auktoritet och leda människor var en central komponent både för godsherren och statsmannen.

I den föränderliga tid som Ernst von Born växte upp i, där ståndssamhället övergick i ett modernt borgerligt samhälle, fanns möjligheter att gå mot traditionen och välja andra mönster i utbildning och livsval. Agrar och teknisk utbildning på högre nivå, som också kunde lämpa sig för herrskaps-söner, fanns att tillgå. Företagande och storindustri hade kunnat vara en möjlig bana för ägaren till ett storgods med skog och en småskalig, lokal skeppsfart. Ernst von Born valde ändå att följa traditionen och sin fars vilja genom att söka sig till juridiska studier och senare politikerbanan. Där fann han en karriär som kunde dra nytta av den fostran och utbildning han hade fått både hemma och inom den offentliga utbildningssektorn.

Många av Ernst von Borns brev är signerade ”Pappas egen Ernst”. Han var på många sätt sin fars lydiga son som uppfyllde många av de förväntningar som ställdes på honom. De hade blivit hans förväntningar, och de visade sig vara fullt gångbara också i republiken Finland. Fostrad på en gammal släktgård – såsom Henrik Ramsay uttryckte saken i sitt brev våren 1953 – till att vara adelsman och godsägare, kunde Ernst von Born utan problem göra sig en plats i den finländska politiken under 1900-talets första hälft. Ernst von Borns politiska bana sedd från en sådan synpunkt återstår att studera.

På ett sätt gick Ernst von Born trots allt mot traditionen. Han gifte sig med en skådespelerska, Alix Selin, men det gjorde han först 1918, efter sin fars död.

Bringing up a nobleman at the turn of the last century in Finland

In late 19th century Finland, formal education and exams were becoming increasingly important components on the path to male elite positions in society. The sons of the Finnish noble elite traditionally aimed at positions in the civil service and the military; however, the range of acceptable professions was broadening at this time. Still, elite families in Finland, and Sweden, did not only rely on formal education for bringing up their

children to positions in society. In order to study the private stages of the upbringing and education of children, we need private material. Private letters and journals have frequently been used in this kind of research, as these were essential in older educational practices. However, these studies have primarily focused on the early modern period.

This article explores the upbringing and forming of a man and nobleman in the Finnish noble elite on both sides of the year 1900, focusing on everyday educational practices and the reproduction of values and knowledge. It is a case study on one family, and the source material is mainly the childhood and youth correspondence of politician and landowner Baron Ernst von Born (1885–1956) and his father Baron Viktor Magnus von Born (1851–1917) on Sarvlaks estate in southern Finland. The letters contain much guidance from father to son; in particular when Baron V.M. von Born in 1903 was exiled for almost two years from the Grand Duchy of Finland due to his political opposition to the Russian government.

The upbringing in the von Born family was strictly gendered. The father encouraged his daughters in their schoolwork, but on the estate and in politics, the oldest son was perceived to be the link in the family succession. Hierarchies and the social order were also keys to the masculine identity that Ernst von Born was taught through experience and conversations in correspondence. The letters expose three areas where a young boy and man had to learn how to act. The first was the estate with its agriculture and its dependants, the crofters and workmen; the second was the political arena; the third was the family and the household. These three very traditional areas for a Finnish and Swedish nobleman were still important in the upbringing of Ernst von Born, who grew up on one of the larger estates in Finland. The goal of the education at home was to make the son an authority on the estate and in society, a just and upright defender of his country and a loyal head of his family.

Keywords: correspondence, letters, masculinity, nobility, education, country house culture, Finland

Noter

- 1 Henrik W. Ramsay till Ernst von Born 7/4 1953, kopia av brev i Svenska litteratursällskapets tjänstarkiv, Stor-Sarvlaks gård, Korrespondens med anknytning till Alix von Borns död och överlåtelse av gården till SLS, Svenska litteratursällskapets i Finland arkiv (SLSA), Helsingfors.
- 2 Ibid.
- 3 Enligt testamentet ska dock herrgården bebos av en medlem av familjen, eller annan lämplig person. Sedan Alix von Borns död 1976 har Stor-Sarvlaks bebotts av någon

- ättling till Ernst von Borns far Viktor Magnus von Born: Henry Wiklund, "Arvet efter Ernst von Born – Svenska litteratursällskapet som godsförvaltare", i *Sarvfax. Herrgårdshistoria under 600 år*, Henrika Tandefelt (red.), SLS 735, Helsingfors 2010.
- 4 Allmänt om hur storgodsen och herrgårdarna i Finland påverkades av 1900-talets politiska reformer och lagstiftning, se Alex Snellman, "Suurtilat ja Suomen aateli 1800–1900-luvuilla", *Ennen ja nyt: historian tietosanomat* 2, 2012, <http://www.ennenja-nyt.net/2012/10/suurtilat-ja-suomen-aateli-1800%E2%80%931900-luvuilla/> (hämtad 3/5 2016). Om det finländska samhällets omvandling under första hälften av 1900-talet, se Anders Ahlbäck & Ann-Catrin Östman, "Inledning: Manligt medborgarskap och samhällsreformer i Finland, 1918–1960", *Historisk tidskrift för Finland*, 2012:1, s. 4–12. Se även: Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman, "Torparfrågan tillspetsas. Frigörelse, oberoende och arbete – 1918 års torparlagstiftning ur mansperspektiv", *Historisk tidskrift för Finland*, 2012:1.
 - 5 Anna Maria Åström, 'Sockenboarne'. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*, Folkklivsstudier XIX, SLS 585, Helsingfors 1993, s. 257.
 - 6 Åström 1993, s. 267–276. Se även Liisa Lagerstam & Jessica Parland-von Essen, "Aatelin kasvatus", i *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (red.), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:1, Helsingfors 2010, s. 205–214; Johanna Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv. Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet*, övers. från finska av Camilla Frostell, SLS 771, Helsingfors & Stockholm 2012, s. 48–59; Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse. Dötrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*, Möklinta 2005, s. 23–29.
 - 7 De svenska internatskolorna grundades först under sent 1800-tal, Lundsbergs 1897. Se t.ex. Petter Sandgren, *Att föstra en elit. Internatskolorna*, Atlantis, Stockholm 2015. Om brittiska och nederländska elitskolor, se Sandgren 2015; Henry French & Mark Rothery, *Man's Estate: Landed Gentry Masculinities, 1660–1900*, Oxford University Press 2012, s. 40–84; Willemijn Ruberg, *Conventional Correspondence: Epistolary Culture of the Dutch Elite, 1770–1850*, Egodocuments and History Series 4, Leiden 2011. I Ryssland utvecklades ett skolväsende för adeln under Peter I:s och Katarina II:s tid. Särskilt den senare såg till att det öppnades skolor också för adelsfröknar.
 - 8 Åström 1993, s. 276. Jfr Ilmakunnas 2012, s. 48–59; French & Rothery 2012.
 - 9 Göran Norrby, *Adel i förvandling. Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia 217, Uppsala 2005, s. 136–140.
 - 10 Kaarlo Wirilander, *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870*, övers. Eva Stenius, Nordiska museets handlingar 98, Stockholm 1982, s. 282, 294–295, 306–309; Åström 1993; Norrby 2005, s. 136–140.
 - 11 Therese Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria. Direktörshustrun i svenskt näringsliv*, Lund 2012, s. 180–185.
 - 12 Det här framhålls bland annat gällande Storbritannien i French & Rothery 2012, s. 40–84.
 - 13 Scheman och förteckningar gällande barnens undervisning 1891–1904 i "Handlingar gällande familjen von Born", Clara von Borns samling, vol. 3, Sarvlaks arkiv, SLSA.
 - 14 John Strömberg, "Oppikoulujen laajentuminen ja yhtenäistymisen", i *Kasvatuksen ja koulutuksen historia 2. Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (red.), Helsingfors 2011, s. 128.
 - 15 Kay Stenberg, *Svenska Normallyceum 1864–1964*, Ekenäs 1964, s. 9, 157–158.
 - 16 Se till exempel Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse. Dötrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*, Möklinta 2005; Willemijn Ruberg, "Children's Corres-

- pondence as a Pedagogical Tool in the Netherlands (1770–1850)", *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education*, 2005;3, s. 295–312; Ruberg 2011; Emily Bruce, "Each word shows how you love me': The Social Literacy Practice of Children's Letter Writing (1780–1860)", *Paedagogica Historica*, 2014;3, s. 247–265. Se också Åström 1993, som behandlar herrgårdskulturen i landskapet Savolax som en helhet under tiden 1790–1850, och ger stort utrymme åt utbildning, fostran och reproduktion av kulturella mönster och makthierarkier.
- 17 Lars-Folke Landgrén, "von Born, Ernst", *Biografiskt lexikon för Finland*, digital utgåva 2014: URN:NBN:fi:sls-4194-1416928956800 (10/6 2015). Försättningskriget är kriget mellan Finland och Sovjetunionen 1941–1944.
 - 18 Se Mirkka Lappalainen, *Släkten, makten, staten. Creutzarna i Sverige och Finland under 1600-talet*, övers. Ann-Christine Relander, Stockholm 2007.
 - 19 Henrika Tandefelt & Maria Vainio-Kurtakko, "Ett storgods som historisk och modern konstruktion. V.M. von Borns etablering på Sarvlaks i Pernå", *Historisk tidskrift för Finland*, 2013;2(a), s. 251–286.
 - 20 Henrika Tandefelt, "Herrarna till Sarvlaks. Godsägare under sex sekel", i Tandefelt (red.) 2010.
 - 21 Om adel i Finland på 1800-talet, se vidare Alex Snellman, *Suomen aateli yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939*, Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta 34, Helsingfors 2014; Henrika Tandefelt, "Ett riddarhus blir till i storfurstendömet Finland" och Alex Snellman, "Lantdagspolitik: adeln och kejsaren" (övers. till svenska av Camilla Ahlström-Taavitsainen), i *Adeln och dess hus*, Johanna Aminoff-Winberg (red.), Helsingfors 2013.
 - 22 Sirén 1980, om V.M. von Borns kommunala engagemang s. 88–89, om hans syn på den fria godsägaren s. 240–243; Estlander 1931, s. 163.
 - 23 Den 5 juni 1903, en månad efter att han lämnat Finland, skrev V.M. von Born till dottern Greta, tredje barnet i syskonskaran: "Hvad tänker du för nästa vinter för dig sjelf, och hvad tänker Ellan? Svårt läser vara i H:fors att få någon liten befattning. Vigtigast är dock att slutföra sina studier." Ett halvt år senare: "Och jag har ej ens gratulerat dig till din skrifning. Mätte du nu ej förarbeta dig. Det gör mig så ondt att ej kunna vara dig till någon hjälp; men på detta fack är jag ej hemmastadd och kan allra minst numera arbeta mig in der." V.M. von Born till Greta von Born 5/6 1903 och 9/2 1904, Sarvlaks arkiv, SLSA. Greta blev 1899, liksom sina storasystrar, student från Privata svenska flickskolan i Helsingfors. Därefter studerade hon "språk". Se Birgitta Dahlberg & Henrik V. Heikel, "Inledande biografiska teckningar i Elsa von Born", *Nio syskon på landet*, nytryck, V.M. von Borns ättlingar r.f., Helsingfors 1988. Alla döttrar gifte sig. Två kom att göra en professionell karriär: Elsa von Born blev författare och Magda von Born blev läkare.
 - 24 Wiklund 2010.
 - 25 Ernst von Born, *Levnadsminnen*, Helsingfors 1954, s. 20.
 - 26 Göran Stjernschantz, *Ernst von Born. Den siste hövdingen*, Helsingfors 1984, s. 28.
 - 27 Brevet är arkiverade i Ernst von Borns samling i Sarvlaks arkiv, SLSA. Svenska litteratursällskapet i Finland är ägare till Stor-Sarvlaks som är den del av V.M. von Borns Sarvlaks som Ernst von Born löste in och övertog 1914. Se vidare Wiklund 2010.
 - 28 [V.M. von Born] Brev till Kära barn av Er lantdagspappa 1888, Clara von Borns samling, vol. 3, Sarvlaks arkiv, SLSA.
 - 29 Generalguvernör Bobrikov fick 29/3 1903 diktatoriska rättigheter i Finland och kunde utvisa finska undersåtar utan kejsarens särskilda medgivande. V.M. von Born hörde till de första politiskt aktiva motståndarna som utvisades. De ryska motgångarna i det

- rysk-japanska kriget ledde snart till en tillfällig politisk omorientering i S:t Petersburg. V.M. von Born återvände från sin landsflykt i december 1904 för att delta i lantdagen 1904–1905. Vid urtima lantdagen 1905–1906 – som avskaffade den gamla fyrståndslanddagen och ersatte den med en enkammarlantdag – var han lantmarskalk för adelsståndet. Se Ernst Estlander, *Friherre Viktor Magnus von Born. Hans person och politiska verksamhet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet (SSLS) 221, Helsingfors 1931.
- 30 Brev, V.M. von Born till Ernst von Born, Ernst von Borns arkiv, Sarvlaks arkiv, SL.SA; V.M. von Born till barnen von Born 14/5 1888, i "Diverse anteckningar av V.M. von Born om Hulda, Clara, barnen och släktbanden", Clara von Borns samling, mapp 3, Sarvlaks arkiv, SL.SA.
- 31 Breven är bevarade i två serier. "Bref från min älskade son Ernst f. 1885. åren (1885) 1890–1902 + 1913, mars 1914 VMvB" inleds med brev och telegram som föräldrarna mottagit vid sonens födelse. En andra serie inleds 1903 med 41 brev från Ernst von Born till fadern 1903–1915.
- 32 Se vidare i Eva Helen Ulvros, *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet*, diss., Lund 1996; Britt Liljewall, *Ack om du vore här. 1800-talets folkliga brevkultur*, Stockholm 2007; *Kirjeet ja historiantutkimus*, Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (red.), Historiallinen Arkisto 134, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2012.
- 33 Ruberg 2011; Bruce 2013.
- 34 Se till exempel Ernst von Born till V.M. von Born, odaterat 1890, Sarvlaks arkiv, SL.SA, är skrivet på baksidan av ett kvitto från 1878. Brevet har skrivits av en vuxen person. Ernst von Born till V.M. von Born, odaterat, "mars 1891" tillagt med V.M. von Borns handstil, är skrivet med ett barns handstil, men inte av den då femårige Ernst. Ernst von Born till V.M. von Born, odaterat 1891 är skrivet med en barnsligare handstil än det föregående, men sannolikt inte skrivet av Ernst själv, utan av en annan av systrarna.
- 35 Om familjeintimitet i nederländsk privat korrespondens, se Ruberg 2011. Om användning av telefon och brev på Sarvlaks, se Henrika Tandefelt & Maria Vainio-Kurtakko, "När baron fick telefon. Teknik och vardag i herrgårdsmiljö", *Källan* 2/2012, http://www.efokus.fi/flash/Kallan2_2012_web/#/46/ (15/2 2015)
- 36 Åsa Karlsson, "En man i statens tjänst. Den politiska elitens manlighetsideal under det karolinska enväldet 1680–1718", i *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, Anne Marie Berggren (red.), Stockholm 1999, s. 117.
- 37 Göran Ulväng, "Betydelsen av att äga en herrgård: Herrgårdar, ståndsgårdar och gods i Uppsala län under 1700- och 1800-talen", *Historisk tidskrift för Finland*, 2013:2. Även, Henrika Tandefelt & Maria Vainio-Kurtakko, "Aatelismiehen valinnat porvarillistuvassa yhteiskunnassa. Taiteilija Albert Edelfelt ja vapaaherra Viktor Magnus von Born n. 1870–1900", *Historiallinen Aikakauskirja*, 2013:2(b), s. 190.
- 38 Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013(a).
- 39 Åström 1993, s. 257.
- 40 Åström 1993, s. 276.
- 41 Tero Halonen, *Maaseutuopistoista yliopistoon. Maatalous- ja metsätieteidentutkimus- ja opetustoiminnan akatemisoitumisprosessi Helsingin Yliopistossa vuoteen 1945*, Helsingfors 2010, s. 47, 53–56, 68–70.
- 42 Åren 1900–1904 avlade dessa adelsmän agronomexamen: K.F. Aminoff (1875–1918), senare godsägare och lantbrukare i Masku och Reso; L.G.B. Björkenheim (1878–1918), senare inspektor för Näse gård i Pernå och Lavila i Euraåminne, ägare till Gammelbacka gård; O. Ehrnrooth (1875–1955), senare lärare vid lantbruks- och mejeriinstitut, godsägare i Soanlahti och Messukylä; E.J.J. Fabritius (1879–1951), senare lärare och chef

- vid lantbruksskola i Lappträsk, inspektor och godsägare i Hausjärvi; G.G. af Hällström (1874–1920), senare lantbruksstyrelsens högre lantbruksingenjör; E.C.J. von Knorring (1877–1946), senare chef för Mejeriinstitut i Ryssland, sedermera sjukhuskemist i USA.; O.R. Wrede (1877–1942), senare inspektor på flera gods, chef för lantbruksavdelningen för Ab Kymi Oy, ägare till Tolkis gård och lantbrukare i Elimä. Se *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*, Helsingfors universitet, http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/16/6_2015).
- 43 Jfr Åström 1993, s. 267, 276
- 44 V.M. von Born till Ernst von Born 24/8 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 45 von Born 1954, s. 58. Ernst von Born avtjänade sommaren 1915 tre månader i Kresty-fängelset för att han som tillförordnade politieborgmästare i Helsingfors hade vägrat tillämpa den så kallade likställighetslagen. Landgrén 2014.
- 46 Åttartavlor för de på Finlands Riddarhus inskrivna ätterna 1, 1954, s. 142–143 samt biografiska uppgifter av Henrik V.A. Heikel och Birgitta Dahlberg i von Born 1988. Om dottrarnas ansvar för syskon, och för pengar, vittnar bland annat V.M. von Borns brev till dottern Greta i Sarvlaks arkiv, SLSA: 4/10 1893 då den 13-åriga dottern "ensam" – med tjänstefolk – tog hand om sina sex småsyskon på Sarvlaks i väntan på att fadern skulle komma hem med deras nya "goda Mamma" Clara, som han gifte sig med i Stockholm hösten 1893. I breven under 1903–1904 framkommer att Greta var den som distribuerade fickpengar till samtliga syskon i Finland, och hon som såg till att alla redovisade för sina pengar inför fadern. I hemmet fick flickorna och pojkarna samma hemundervisning. Fadern följde också med dottrarnas senare studier. Om barnens hemundervisning 1891–1904, se Clara von Born, mapp 3, "Handlingar gällande familjen von Born (V.M. von Born, barnen von Born samt Hulda och Clara von Born)", Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 47 Jfr Johanna Ilmakunnas, "Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar. Johan Gabriel Oxenstiernas och Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker", *Historisk tidskrift för Finland*, 2013:2, s. 164–169, om barnens fostrande sysslor på herrgårdarna under 1700-talets andra hälft där bärplockning också ingår som en syssla för flickor och små gossar. I ett brev 1894 frågar den nioårige Ernst fadern om barnen får betalt också för rättor de fångat i hushållsladan och berättar att systemen Ellan fått tre möss i sin nya rättfälla. Ernst von Born till V.M. von Born 27/2 1894, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 48 Ernst von Born till V.M. von Born 6/7 1892, Sarvlaks arkiv, SLSA. Emsalö är en stor ö i skärgården utanför Borgå där Ernst von Borns faster Fanny von Wendt med familj bodde under somrarna.
- 49 Ernst von Born till V.M. von Born 22/10 1895, Sarvlaks arkiv, SLSA. Rättaren K.F. Nyberg var arbetsledare på gården. Efter 1903 benämndes han inspektor. Se Sirén 1980, s. 90.
- 50 Ernst von Born till V.M. von Born 28/11 1895, Sarvlaks arkiv, SLSA. Det återkommande "nog" i Ernst von Borns brev är inte en osäkerhetsmarkör, utan ett för finlandssvenskan typiskt sätt att uttrycka en försäkran om att det är såsom man säger.
- 51 Ernst von Born till V.M. von Born 25/11 1896, 22/11 1897, 19/8 1899, 15/2 1900, Sarvlaks arkiv, SLSA. 19/8 1899 inledde han brevet till fadern så här: "Jag skall litet skriva till Pappa och berätta om arbetena. Rågen är redan skuren på alla skiftena utom på en par tegar i Storängen, men det skall slås i måndag. Pumpledningen är nu färdig till ladugårdshörnet samt äfven igen fylld. Höet på venstra sidan om stora allén samt på [oläsligt]hagen är inkört men ej på den högra förutom mellan ladan och landsvägen. I måndag skall sädden börja."
- 52 De två äldsta dottrarna var redan gifta. Den i maj 1903 22-åriga Greta, 21-åriga Ellan, 19-åriga Leni, 17-åriga Ernst och 16-åriga Maggi var av den studerade brevväxlingen

- att döma mest involverade i att praktiskt hjälpa fadern på Sarvlaks. Gretas roll under år 1903 framgår i V.M. von Borns brev till Ernst von Born 4/5 1903, 21/7 1903, 14/9 1903, 13/10 1903, 31/10 1903, i Ernst von Borns brev till V.M. von Born 11/ 1903, 7/12 1903, 20/1 1904 och i V.M. von Borns brev till Greta von Born 27/2 1903, 17/5 1903, 4/7 1903, 22/7 1903, 19/9 1903, 13/10 1903, 8/12 1903, 9/2 1904, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 53 Jfr Lucy Delap, *Knowing their Place. Domestic Service in Twentieth-Century Britain*, Oxford 2011, särskilt kap. 2 om relationen mellan herrskapet och tjänstefolket.
- 54 Åström, 1993, s. 159.
- 55 Elsa von Born, *Nio syskon på landet*, Helsingfors 1931. Om torpen, se Sirén 2010, s. 188.
- 56 Alexandra Ramsay, "Herrskap och tjänstefolk under Viktor Magnus och Hulda von Borns tid", i Tandefelt (red.) 2010, s. 119–120.
- 57 Ernst von Born till V.M. von Born 26/5 1903 och 27/5 1903; V.M. von Born till Ernst von Born 31/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 58 Om torparfrågan och dess lösning i Finland, Peltonen 1998. Om V.M. von Born, Sarvlaks torpare och torparfrågan, se Sirén 1980, s. 239–247.
- 59 Ernst von Born till V.M. von Born 14/6 1903 och 17/6 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 60 Se till exempel Arvid Järnefelt, *Jorden tillhör alla. Från mina strövtåg å Laukko strejkmarker*, övers. från finska, Helsingfors 1908.
- 61 V.M. von Born till Ernst von Born 1/7 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 62 V.M. von Born till Ernst von Born 21/7 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 63 1907 konfronterade V.M. von Born själv Sarvlaksallmogen på godsets frälse-länemagasinsstämma med frågan om fiflet med spillningskörningar. Stämmans deltagare fick välja mellan alternativet att saken fördes till domstol eller att godsherrn räknade ut skadeersättning, och uttalade sig enhälligt för det senare alternativet. Se Sirén 1980, s. 247.
- 64 Åström 1993, s. 257; Sirén 1980, s. 242.
- 65 Ernst von Born till V.M. von Born 30/4 1903 och 12/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 66 V.M. von Born till Ernst von Born 24/8 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 67 J.L. Runeberg, "Landshövdingen" *Fänrik Ståls sägner*, 15:e strofen, se till exempel Projekt Runeberg, <http://runeberg.org/fstal/2p.html> (6/3 2015). Om Albert Edelfelts illustration av dikten, se Maria Vainio-Kurtakko, "Der låg ett skimmer öfver Gustafs dagar. 1700-talsrevivalismen i Finland under 1800-talets sista decennier", *Pohjoinen uusrokoko – Nyrokoko och Norden – Neo Rococo and the North*, Helsingfors, s. 139–144.
- 68 V.M. von Born till Ernst von Born 23/7 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 69 V.M. von Born till Ernst von Born 21/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 70 Ernst von Born till V.M. von Born 12/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA. Det politiska fältet var sedan 1800-talets andra hälft starkt språkligt splittrat. De finsksinnade, de s.k. fennomanerna, hade på 1860-talet bildat ett finskt parti för att driva sina intressen vid lantdagarna. Partiet splittrades 1894 då de mera liberalt sinnade fennomanerna i Finska partiet bröt sig ut och skapade det ungfinska partiet. Gammalfennomanerna representerade en kejsartrogen undfallenhetslinje gentemot den ryska politiken kring sekelskiftet 1900, medan ungfinnarna och de så kallade svekomanerna, det svensksinnade partiet vid lantdagarna, byggde tänkande och handling på en laglighetslinje, man såg förryskningsåtgärderna som olagliga kränkningar av stadfästa grundlagar. Se vidare Osmo Jussila, *Suomen suurruthtinaskunta 1809–1917*, Helsingfors 2004, eller, på svenska, Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, *Finlands politiska historia 1809–2009*, Helsingfors 2009.
- 71 V.M. von Born till Ernst von Born 20/8 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA
- 72 V.M. von Born till Ernst von Born 22/8 1904, Sarvlaks arkiv, SLSA.

- 73 Olle Sirén, *Kring grevarna Creutz landsförvisning. En godsägare, hans familj, gård och socken i det passiva motståndet 1899–1905*, eget förlag, Lovisa 1993, s. 36.
- 74 Ernst von Born till V.M. von Born 12/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 75 Ibid.
- 76 "Det är också det oerhördaste bland det oerhörda att så intränga i ett hus, hvars husbonde kort förut fördrifvits, och som bebos af endast värnlösa kvinnor och ännu värnlösare barn", skrev Ernst senare i samma brev till fadern. Ernst von Born till V.M. von Born 12/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 77 Ibid.
- 78 Sirén 1993, s. 36.
- 79 Ernst von Born till V.M. von Born 12/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA. "Slippa in" är ett finlandssvenskt uttryck i vardagstal som betyder "bli insläppt".
- 80 Ibid.
- 81 Maria Vainio Kurtakko har diskuterat betydelsen av förmågan att argumentera och använda språket och orden som en tänkt manlig förmåga i relationen mellan V.M. von Born och hans första fru Hulda, se Maria Vainio-Kurtakko, "En episod ur ett äktenskap. Friherrinnan Hulda von Borns självbiografiska text 'En nutidslögn' sedd i en privat, litterär och samhällelig kontext", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 87, 2012.
- 82 Ernst von Born till V.M. von Born 12/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 83 Karlsson 1999; Anu Lahtinen, "Perheen, kuninkaan ja valtakunnan kunniaksi. 1500-luvun aatelismiesihanne", *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*, Tampere 2014, om adelsmannen i det tidigmoderna Sverige. Se Kai Häggman, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*, Historiallisia Tutkimuksia 179, Helsingfors 1994, som i titeln uttkärrar 1800-talet till "familjens århundrade".
- 84 Henrika Tandefelt & Maria Vainio-Kurtakko, "Sarvlaks – arvet, hemmet, minnet", *Laboratorium*, 2012:2.
- 85 V.M. von Born till Ernst von Born 10/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 86 V.M. von Born till Ernst von Born 18/4 1905, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 87 Tomas Berglund, *Det goda faderskapet i svenskt 1800-tal*, Stockholm 2007, s. 207–223; Jørgen Lorentzen, "Fedrene", i *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, Jørgen Lorentzen & Claes Ekestam (red.), Möklinta 2006, s. 133–137.
- 88 Jfr Ruberg 2011, s. 125–133.
- 89 Ernst von Born till V.M. von Born 27/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 90 V.M. von Born till Ernst von Born 10/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 91 V.M. von Born till Ernst von Born 31/10 1903, 23/7 1904, Sarvlaks arkiv, SLSA.
- 92 V.M. von Born till Ernst von Born 22/8 1904, Sarvlaks arkiv, SLSA. Vilhelm Ramsay var gift med Ernsts äldsta syster Karin.
- 93 Ernst upprepar samma försäkran om att han ska kunna kontrollera sina känslor och besinna sig i brev till V.M. von Born 12/5 och 18/5 1903, Sarvlaks arkiv, SLSA.